

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

ХІЛЬКО СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 159. 922.6-051]: 378:316.647.5(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО
НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Державному вищому навчальному закладі «Університет менеджменту освіти» НАПН України (м. Київ).

Науковий керівник - доктор психологічних наук, професор
Лушин Павло Володимирович,
Державний вищий навчальний заклад
«Університет менеджменту освіти» НАПН
України, завідувач кафедри психології
та особистісного розвитку (м. Київ).

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Власова Олена Іванівна,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, завідувач кафедри
психології розвитку (м. Київ);

кандидат психологічних наук, доцент
Невмержицький Володимир Максимович,
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України, провідний науковий
співробітник лабораторії психології
навчання імені І. О. Синиці (м. Київ).

Захист відбудеться «31» жовтня 2018 року об 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.451.02 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.ipood.com.ua та у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

Автореферат розіслано «28» вересня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Ігнатович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний стан українського суспільства, політичні, соціально-економічні і культурні перетворення, які відбуваються протягом останнього часу в нашій державі, відрізняються високим ступенем динамізму, невизначеністю і швидкими темпами змін, що пред'являє підвищені вимоги до людини в плані її активності і знаходження оптимальних способів вирішення життєвих задач. Сукупність цих суспільних особливостей зумовлює підвищені вимоги до особистості майбутнього психолога, здатного ефективно діяти в епоху змін, виявляти толерантність до ситуацій невизначеності в професійній діяльності.

У будь-якій сфері професійної діяльності або суспільного життя в якій бере участь психолог, працюючи в контексті взаємовідносин «психолог – клієнт», або «педагог – студент/учень», або займаючись фундаментальними науками, він не тільки стикається з невизначеністю клієнта/студента/учня, а й сам може знаходитись у ситуації особистої невизначеності. За таких умов професійна підготовка майбутнього психолога, здатного бути толерантним до невизначеності, потребує визначення психологічних умов її формування.

Можна виділити значну кількість психологічних досліджень, присвячених проблемі змісту толерантності до невизначеності (ТН) як зарубіжними, так і сучасними українськими науковцями. Розглядали зміст і структуру ТН (С. Баднер, К. Дурхайм і Д. Фостер, Е. Френкель-Брунsvік). Визначали ТН як рису особистості (С. Андерсон, С. Бакаліс, А. Гусєв, Т. Джойнер, Ф. Зенасні, П. Клампітт, Л. Ліон, А. Мак-Дональд, Д. Маклейн, Б. Наомі, Р. Нортон, А. О'Коннелл, Дж. Рей, Н. Роттер, Дж. Сиданіус, М. Троттєр, Б. Хазен, Ф. Хартманн та ін.); як ситуаційно-специфічну установку (Дж. Літман, О. Луковицька); як інтегральну здібність особистості (А. Карпов); як динамічну характеристику (Е. Вопенстад, В. Дерома, Л. Кайс, К. Кленке, М. Лейн, Е. Лехтінен, Д. Макколлум, К. Меренлюото); як здатність особистості (Р. Бріслін, П. Лушин, Є. Носенко і М. Шаповал, Р. Халлман); як умова формування професійної компетентності майбутнього психолога (Н. Перегончук); як показник когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів (О. Бондарчук, Г. Соломіна); як одну із складових професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів (О. Брюховецька).

З іншого боку розглянуто проблеми онтологічної невизначеності як основи буття (О. Асмолов, Т. Бутенко В. Гречанова, В. Зінченко, І. Фейгенберг); здійснено філософський аналіз категорій визначеності і невизначеності (П. Візір, В. Готт, А. Курчиков, А. Урсул та ін.); окреслено загальні принципи невизначеності (Є. Кузьмін, І. Пригожин); здійснено розгляд невизначеності, пов'язаних з нею феноменів та особливостей ставлення особистості до неї (Б. Алішев, Д. Канеман, Т. Корнилова, Є. Крінчік, Д. Леонтєв, П. Лушин, С. Максименко, О. Соколова, В. Турбан, та ін.). Накопичено певний позитивний досвід значення ТН у процесі навчання (Б. Амбурджи, Р. Вільямс, Й. Віссер, В. Дерома, К. Ебілінг, Е. Лехтінен, К. Меренлюото, Р. Спіар, М. Татзел).

Важливе значення для даного дослідження мають: принцип єдності свідомості і діяльності (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін.);

принципи розвитку особистості (Г. Костюк, С. Максименко); концепція особистісних смислів (О. Леонтьєв) та теорія смислів (Д. Леонтьєв); теорія особистісного змінювання та особистісно-орієнтовані засади психологічної підготовки майбутніх психологів (А. Гусєв, П. Лушин).

У комплексі професійних характеристик психолога значущість особистісної сутності, її побудови, розвитку, діяльності, прикладні аспекти розглядають у своїх працях Г. Абрамова, О. Бондаренко, О. Власова, П. Лушин, С. Максименко, В. Моляко, В. Невмержицький, В. Панок, Н. Пов'якель, Е. Помиткін, В. Рибалка, В. Семиченко, Т. Титаренко та ін. Досліджується проблема психологічного супроводу навчання різних категорій дорослого населення (М. Бастун, І. Бех, О. Бондарчук, О. Ігнатович, О. Коваленко, М. Марусинець, Н. Павлик та ін.); становлення особистості майбутнього психолога в професійному навчанні (О. Бондаренко, Н. Волянчук, Т. Буякас, О. Кокун, О. Матвієнко, Л. Мова, В. Панок, Т. Титаренко, О. Ткачишина, Н. Шевченко, Н. Чепелєва та ін.).

Проте необхідно зазначити, що хоча окремі аспекти ТН, професійного становлення майбутніх психологів були предметом розгляду науковців, для вітчизняної науки залишається відкритим питання визначення психологічних умов формування ТН, чітких критеріїв, за якими можна було б оцінити рівень сформованості ТН у майбутніх психологів. Актуальність та недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри психології та особистісного розвитку ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Особистісно-орієнтовані засади психологічної підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти» (державний реєстраційний номер 0112U002317).

Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (протокол № 3 від 17. 04. 2013) й узгоджено в Раді НАПН з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 5 від 28. 05. 2013).

Мета дослідження: розробити та апробувати програму формування толерантності до невизначеності на засадах теоретичного обґрунтування та емпіричного дослідження психологічних умов її формування у майбутніх психологів.

В основу дослідження покладено **припущення**, згідно з яким здатність майбутнього психолога виявляти толерантність до внутрішніх та зовнішніх ситуацій невизначеності зумовлюється когнітивним осмисленням, позитивним ставленням та активним пошуком варіантів вирішення таких ситуацій.

Відповідно до мети й висунутої гіпотези були поставлені такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури щодо основних підходів дослідження толерантності до невизначеності та її формування.

2. Проаналізувати сутність невизначеності та виділити типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів.

3. Визначити психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів та розробити модель її формування.

4. Емпірично дослідити психологічні особливості сформованості толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

5. Обґрунтувати, розробити й апробувати програму формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Об'єкт дослідження – формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Предмет дослідження – психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано комплекс теоретичних і експериментальних методів:

- *теоретичні*: аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення даних теоретичних й експериментальних досліджень, теоретичне моделювання для з'ясування понятійно-термінологічного апарату толерантності до невизначеності майбутнього психолога, визначення психологічних умов формування цієї здатності під час професійної підготовки та її теоретико-методологічної бази;

- *емпіричні*: спостереження за особливостями прояву ТН у майбутніх психологів, бесіда, психодіагностичні методи: методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» (А. Карпов); анкета на виявлення обізнаності майбутніх психологів щодо формування ТН (авторська розробка); методика «Особистісна готовність до змін» (автори Ролнік, Хезер, Голд, Халл, в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр); методика «Діагностика рівня емпатичних здібностей» (В. Бойко); мельбурнський опитувальник прийняття рішень (МОПР) (російськомовна адаптація Т. Корнілової на основі опитувальника Фліндерса); опитувальник «Особистісні фактори прийняття рішень» (ОФР) (в модифікації Т. Корнілової на основі методики Q-сортування німецького психолога Х. Вольфрама); новий опитувальник толерантності до невизначеності (НТН) (в модифікації Т. Корнілової); методика «Толерантність до невизначеності» (TAS) (С. Баднера в перекладі і адаптації Г. Солдатової); *формувальний експеримент* для цілеспрямованого формування ТН у майбутніх психологів за розробленою експериментальною програмою; *статистичні методи*: кореляційний, дисперсійний аналіз, χ^2 Пірсона, t-критерій Стюдента) з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням результатів дослідження; *статистичне опрацювання даних і графічна презентація* результатів дослідження здійснювалася за допомогою спеціалізованого пакету прикладних програм для психологічних досліджень «SPSS Statistics. Версія 17.0 та «Microsoft Office Excel 2007».

База дослідження. Дослідження проводилося на базі Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». До дослідження було залучено 282 майбутніх психологи.

Дослідження проводилось у три етапи (аналітико-пошуковий, науково-емпіричний, аналітико-формульальний) упродовж 2013-2017 рр.

Наукова новизна та теоретична значущість дисертаційної роботи:

уперше обґрунтовано зміст компонентів формування ТН: когнітивного (обізнаність та усвідомленість позитивної складової ТН), афективного (позитивне ставлення до формування ТН), конативного (рішучість і дієвість в ситуаціях невизначеності);

вдосконалено якісні характеристики проявів та рівнів сформованості ТН у майбутніх психологів: *високий* (обізнаність з проблеми формування ТН, усвідомленість позитивної складової ТН, позитивні емоції та здатність перебудовуватися у ситуаціях невизначеності), *середній* (недостатній рівень сформованості знань про ТН та її позитивну складову, прояви негативних емоцій і невпевненості під час прийняття рішень в ситуаціях невизначеності), *низький* (недостатня обізнаність необхідності формування ТН та її позитивної складової, негативні емоції і непродуктивні копінги в ситуаціях невизначеності) рівні;

сформульовано положення: толерантний до невизначеності майбутній психолог характеризується здатністю виявляти толерантність до зовнішніх і внутрішніх ситуацій невизначеності в професійній діяльності, супроводжується когнітивним осмисленням, позитивним ставленням до невизначеності або двозначності та активним пошуком вирішення таких ситуацій;

розширено наукове уявлення щодо значущості формування ТН у майбутніх психологів, як однієї із складових ефективної професійної діяльності в сучасних умовах;

виявлено соціально-демографічні (стать, вік) та навчально-професійні (рівень освіти, курс, форма навчання, наявність стажу трудової діяльності, планування працювати за спеціальністю) чинники формування ТН у майбутніх психологів;

визначено сукупність психологічних умов формування ТН у майбутніх психологів: усвідомлення майбутніми психологами компетентності знаходити конструктивні шляхи вирішення невизначених ситуацій; використання соціального і професійного досвіду; критичне оцінювання будь-якої невизначеної ситуації; розкриття позитивного потенціалу сформованості ТН; прагнення змінювати власні плани та рішення, перебудовуватися у нових невизначених ситуаціях; самооцінка особистої сформованості ТН; аналіз професійних, життєвих ситуацій невизначеності та виявлення можливостей застосування отриманих знань в різних сферах діяльності;

подальшого розвитку набули теоретичні засади формування ТН у майбутніх психологів: самоорганізація освітньої екосистеми, екологічність освітнього простору, профіцитарність, «компетентність самосупроводу», абсолютно позитивне (екологічне) ставлення до майбутніх психологів; принципи: нелінійності змінювання, невизначеності, колективного суб'єкта.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що визначені психологічні умови формування ТН, апробований пакет діагностичних методик та розроблена програма можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти для підвищення якості професійної підготовки

психологів, а також підвищення їхньої кваліфікації в умовах післядипломної освіти. Розроблений та апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати складовою моніторингу професійного та особистісного розвитку психологів, здатних ефективно діяти в умовах невизначеності. Основні положення, отримані результати та висновки дослідження можуть використовуватися у процесі викладання спецкурсів «Психологія особистості», «Тренінг особистісного зростання» у підготовці психологів під час навчання у закладах вищої освіти.

Результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (довідка № 20-05/555 від 26. 10. 2017), Національного університету «Києво-Могилянська Академія» (довідка № 02/1995 від 12. 12. 2017); під час проведення курсів підвищення кваліфікації практичних психологів в Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського (довідка № 180 від 24. 10. 2017); в межах постійно діючих семінарів, майстер-класів з психологічної підготовки майбутніх психологів на базі ГО «Всеукраїнська асоціація екологічної психологічної допомоги» (довідка № 02 від 22. 11. 2017).

Особистий внесок здобувача. В опублікованій праці [212] особистий внесок здобувача полягає у визначенні проблемних питань сутності і типів ситуацій невизначеності, залежно від видів та напрямів професійної діяльності психологів, показано внутрішні і зовнішні джерела невизначеності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися та отримали схвалення на науково-практичних конференціях, семінарах, форумах різного рівня, серед яких: *міжнародні конференції*: «Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти» (Київ, 2013 - 2015), «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2014; 2016; 2018), «Психолого-педагогічні аспекти навчання дорослих в системі неперервної освіти», (Біла Церква, 2015; 2016), «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід» (Харків, 2015), «Розвиток та саморозвиток педагогічної майстерності у сучасному освітньому просторі» (Полтава, 2015), «Конфліктологічна експертиза: теорія та методика» (Київ, 2016), «Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій» (Київ, 2016; Київ-Рівне, 2017), «Організаційна та економічна психологія в Україні: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (Київ, 2018), «Психолого-педагогічні засади розвитку професіоналізму освітян в умовах реалізації Концепції Нової української школи» (Київ-Рівне, 2018); *форум* «Екопсихея» «Україна: посттравматичний розвиток і зростання» (Київ, 2016; 2017); *всеукраїнські конференції*: «Формування компетентностей обдарованої особистості в системі освіти» (Київ, 2014), «Сучасна особистість: психологічні межі, життєвий шлях, самореалізація» (Черкаси, 2016), «Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації в умовах трансформації освіти» (Київ, 2016; 2017; 2018), «Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія» (Вінниця, 2016), «Конкурентологія та ринок праці: психологічні аспекти» (Київ, 2016), «Науково-методичні основи професійного розвитку керівних і

педагогічних кадрів в умовах випереджувальної післядипломної освіти» (Київ-Рівне, 2017), «Підготовка керівних та педагогічних кадрів до реалізації Концепції Нової української школи» (Харків, 2017), «Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: Історія, теорія, технології» (Київ, 2017), «Восьмі сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2017); *науково-практичні конференції*: «Психолого-педагогічні особливості професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах» (Київ, 2017), «Психолого-педагогічне забезпечення громадської підтримки освітніх інновацій» (Київ, 2017; 2018).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 23-х наукових публікаціях, серед яких: 7 статей у наукових фахових виданнях України (у тому числі 3 – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз (Index Copernicus, Web of Science)); 16 публікацій у збірниках наукових праць та матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації: робота складається з анотації українською й англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 269 найменувань, з них 40 – іноземною мовою), та додатків на 27 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 279 сторінок, основний зміст викладено на 187 сторінках. Дисертація містить 37 таблиць та 12 рисунків на 45 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та припущення дисертаційної роботи, теоретико-методологічні підходи та методи дослідження. Викладено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації за темою дисертаційної роботи та структуру дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні основи дослідження проблеми формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів**» здійснено теоретичний аналіз наукової літератури основних підходів дослідження ТН та її формування; розкрито сутність невизначеності і особливості ставлення особистості до неї; виділено типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів; на основі теоретичного аналізу наукової літератури з проблеми дослідження проаналізовано психологічні умови традиційного підходу і спеціально створені умови нетрадиційного підходу професійної підготовки майбутніх психологів; розроблено модель формування ТН у майбутніх психологів.

За результатами теоретичного аналізу літератури встановлено, що ТН розглядають: *як рису і властивість особистості* (S. Bakalis, A. Гусев, P. Clampitt, R. Ginsberg, F. Hartmann, B. Hazen, T. Joiner, D. Kenny, L. Lyon, B. Naemi, A. O'Connell, N. Rotter, L. Sallot, J. Sidanius, M. Trottier, M. Williams, F. Zenasni, D. Zhu), що є базовою, стійкою, стабільною у часі, впливає на взаємодію з людьми і поведінку в різних ситуаціях; дає змогу витримувати невизначеність особистих смислових основ у процесі переходу до нової ідентичності; *як установку особистості*: (J. Litman, O. Луковицька), з трикомпонентною структурою:

когнітивне оцінювання, емоційна реакція і поведінкове реагування; як *когнітивно-перцептивне утворення*: (S. Budner, S. Bochner, R. Norton, E. Frenkel-Brunswik, М. Холодна), що означає когнітивний стиль прийняття ситуацій невизначеності, емоційну і перцептивну змінну, яка відіграє суттєву роль в оцінці ймовірних результатів прийняття рішень в ситуаціях невизначеності, тоді як інтолерантність до невизначеності означає сприйняття невизначеності як актуальне або потенційне джерело загрози; як *здатність особистості* (R. Brislin, R. Hallman, М. Шаповал, Є. Носенко, П. Лушин) приймати конфлікт і напругу в ситуаціях невизначеності, протистояти незв'язаності та суперечливості інформації, здатність відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих ситуаціях, здатність отримання задоволення від перебування в таких ситуаціях; як *культурну складову* (G. Hofstede), що визначає емоційну реакцію (ставлення) до ризику і неоднозначності; як *множинність реакцій* (D. McLain, J. Herman, J. Ray) від відторгнення до привабливості, складних, динамічно невизначених або таких, що мають суперечливі інтерпретації стимулів; ІТН - як ситуаційно-специфічну змінну; як *саморегуляцію особистості* (S. Anderson, Т. Корнілова, О. Луніна М. Мириманова, А. Обухов, К. Stoycheva, A. Schwartz) у невизначених ситуаціях; регуляцію рішень і дій в умовах невизначеності; готовність до ризику в регуляції вибору способів вирішення невизначених ситуацій; інтолерантність до невизначеності (ІТН) як предиктор депресії за наявності роздумів про негативні аспекти життя. Це дає підстави ТН розглядати комплексно – як когнітивну характеристику особистості, як емоційне ставлення до ситуацій невизначеності, як реакцію на невизначеність.

Розглянувши можливість формування ТН у майбутніх психологів, врахувавши комплексний аналіз поглядів науковців на даний феномен та спираючись на традиції соціальної психології, виокремлено такі структурні компоненти формування ТН: *когнітивний* (об'єднує феномени, пов'язані зі знаннями про формування ТН, самих понять ТН і ІТН), *афективний* (містить у собі феномени, пов'язані з емоційним ставленням особистості до ТН) та *конативний* (об'єднує феномени, пов'язані з толерантною/інтолерантною до невизначеності поведінкою, що регулюються інтеріоризованими нормами та цінностями відповідної спільноти).

На підставі проаналізованих наукових джерел окреслено підходи як методологічні основи формування ТН: процесуально-динамічний (С. Рубінштейн), генетично-моделюючий (С. Максименко), теорія особистісного змінювання (екофасилітативний) (П. Лушин), системний (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Ломов), генетичний (А. Ананьєв, Л. Виготський, Ж. Піаже та ін.), суб'єктивний, професіогенетичний, акмеологічний (А. Деркач), екзистенційний (Д. Леонтьєв), в яких розглядається процес психічного розвитку і змінювання особистості, становлення і перетворення психологічної організації людини як складної цілісної системи, реалізація особистістю різноманітних можливостей, професійний розвиток і самореалізація особистості, визначеність і невизначеність як два аспекти буття людини, що сприяє формуванню толерантного ставлення до невизначеності.

Встановлено зв'язок ТН/ІТН з інтелектуальним ризиком і готовністю до нього, вмінням приймати рішення і діяти в ситуаціях неповної інформованості, проблемної ситуації, ситуації вибору, когнітивного дисонансу, тривожності, стресу, конфлікту,

напруги, прихильності до упереджених переконань і суджень. Рівень ТН/ІТН залежить від особистісних диспозицій, рис і властивостей особистості, мотиваційних ієрархій, особистісних цінностей. Як правило, людині притаманно поєднувати в собі риси як ТН так і ІТН особистості, оскільки основним джерелом невизначеності є суб'єктивна психічна сфера діючого суб'єкта в самій діяльності.

Проаналізовано різноманітні погляди українських науковців на невизначеність, зокрема: невизначеність, полягає в різноманітності можливостей, є завжди відносною, передбачає існування певної визначеності (Л. Курчиков); невизначеність як стан (процес), що виникає в ситуації об'єднання мінливості ознак двох і більше психічних явищ (С. Максименко); невизначеній ситуації властивий брак інформації щодо способів кінцевого результату діяльності (В. Турбан); невизначеність як перехідний стан, що спонукає людину переживати позитивні емоції в нових неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозу, а як виклик (П. Лушин); ситуації невизначеності як резерв різноманітних шляхів розвитку особистості та становлення нової ідентичності (А. Гусев); ситуації невизначеності сприяють розвитку особистості майбутнього психолога та реалізації його творчого потенціалу (Н. Перегончук).

Проведений аналіз наукових досліджень із зазначеної проблеми зарубіжних авторів також вказує на різні погляди на ситуації невизначеності: як проблемні ситуації від невизначеності до визначеності де діють принципи відносності, доповнюваності, невизначеності (С. Фанті); як ситуації з невідомими змінними, або відносна невідомість того, що відбувається (Д. Леонтьєв); як ситуації принципової невідомості майбутнього (Г. Льдокова); як ситуації, які в суб'єктивному усвідомленні індивіда суворо не детерміновані ні в засобах рішення, ні в шуканому результаті (Є. Лустіна). Невизначені ситуації передбачають невизначеність стимулу і необхідність його виокремлення з безлічі подібних (Є. Крінчік); на всіх рівнях біологічної складності існує невизначеність відносно значення знаків або стимулів і відносно можливих наслідків дій, тому це факт, з яким всі форми життя повинні бути готові боротися (Д. Канеман, П. Словік, А. Тверські); невизначеність інформативна, оскільки розширює багато потенційних можливостей, також вона є джерелом творчості, відкриттів і винаходів нового, невідомого і оригінального (А. Поддьяков); невизначеність, як ситуація подвійності, суперечливості інформації (Р. Халлман) тощо.

З'ясовано, що в аналізі можливих ознак ситуації невизначеності виділяють зовнішні і внутрішні умови, що визначають суб'єктивне ставлення до таких ситуацій; серед виділених параметрів невизначеності максимально представлені: новизна, складність, суперечливість, неможливість контролю, множинність виборів і рішень, високий ступінь ризику; для подолання невизначеності значення має особистий сенс, здійснення вибору, прийняття рішення в ситуації невизначеності; суб'єктивна кваліфікація ситуації як невизначеної в більшості дослідженнях представлена у вигляді когнітивних, афективних і поведінкових особливостей особистості; ставлення особистості до невизначеності може бути як *толерантне* - прийняття невизначеності як неминучості, адаптивність і використання її можливостей і переваг, так і *інтолерантне* - негативне ставлення до невизначеності,

двозначності, амбівалентності, суперечливості, заплутаності, складності, що супроводжується емоційними станами тривожності, афекту та проявляється на поведінковому рівні як залежність від соціального оточення; стимулювання невизначеності з метою реалізації різноманітних можливостей є більш високим рівнем ТН на противагу її подолання і навіть толерування.

Узагальнення результатів наукових досліджень щодо сутності невизначеності є підставою для виділення типів ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів-теоретиків/дослідників залежно від здібностей до наукової діяльності, та психологів-практиків залежно від видів діяльності: просвітницько-пропагандистської, профілактичної, консультативної, психодіагностичної, психокорекційної і психотерапевтичної.

Показано ситуації невизначеності залежно від напрямів професійної діяльності психолога: *психолог-теоретик/дослідник* – працює з великим об'ємом наукової інформації, що провокує протиріччя між когніціями, породжує багатоманітність можливостей вирішення проблемних питань; *психолог-викладач* – застосовуючи в навчальному процесі невизначені ситуації, стикається з особистою невизначеністю і невизначеністю учасників навчального процесу; *психолог-практик* – працюючи з індивідуальними репрезентаціями значень і смислів клієнта, в яких криється глибинна ієрархія особистих мотивів, невизначеність шляхів і способів вирішення проблемних питань, перебуває в ситуації особистої невизначеності, що характеризується суб'єктивним відчуттям труднощів, пов'язаних з відсутністю готових схем інтерпретації проблем клієнта.

На основі аналізу встановлено, що ситуації невизначеності у професійній діяльності психологів хоча й можуть спонукати переживати негативні емоції стикаючись з внутрішньою і зовнішньою невизначеністю, врешті містять в собі важливий потенціал для розвитку особистості, за умови реалізації різноманітних можливостей у професійній діяльності.

Проаналізовано психологічні умови традиційного підходу і спеціально створені умови нетрадиційного підходу професійної підготовки майбутніх психологів та встановлено, що *психологічні умови традиційного підходу* передбачають організовану систему навчального процесу, що деякою мірою є інтолерантною до невизначеності, створює умови для спонтанного процесу особистісного змінювання, за якого може формуватися висока або низька визначеність, зниження сприйняття нової, невизначеної ситуації, або усвідомлення безглуздості, що може призводити до поведінки уникнення або шаблонної активності (І. Леонов) без осмислення ситуації невизначеності; *спеціально створені психологічні умови нетрадиційного підходу* (екофасилітативний підхід П. Лушина) передбачають, що учасники навчального процесу є суб'єктами самоорганізованої системи, яка чутлива до невизначеності і готова приймати її та знаходити різноманітні шляхи вирішення таких ситуацій.

Розроблено та представлено *модель формування ТН* у майбутніх психологів, яка складається з трьох взаємопов'язаних структурних компонентів: когнітивний, афективний, конативний; включає психолого-педагогічні підходи, психологічні умови і методи роботи (рис. 1).

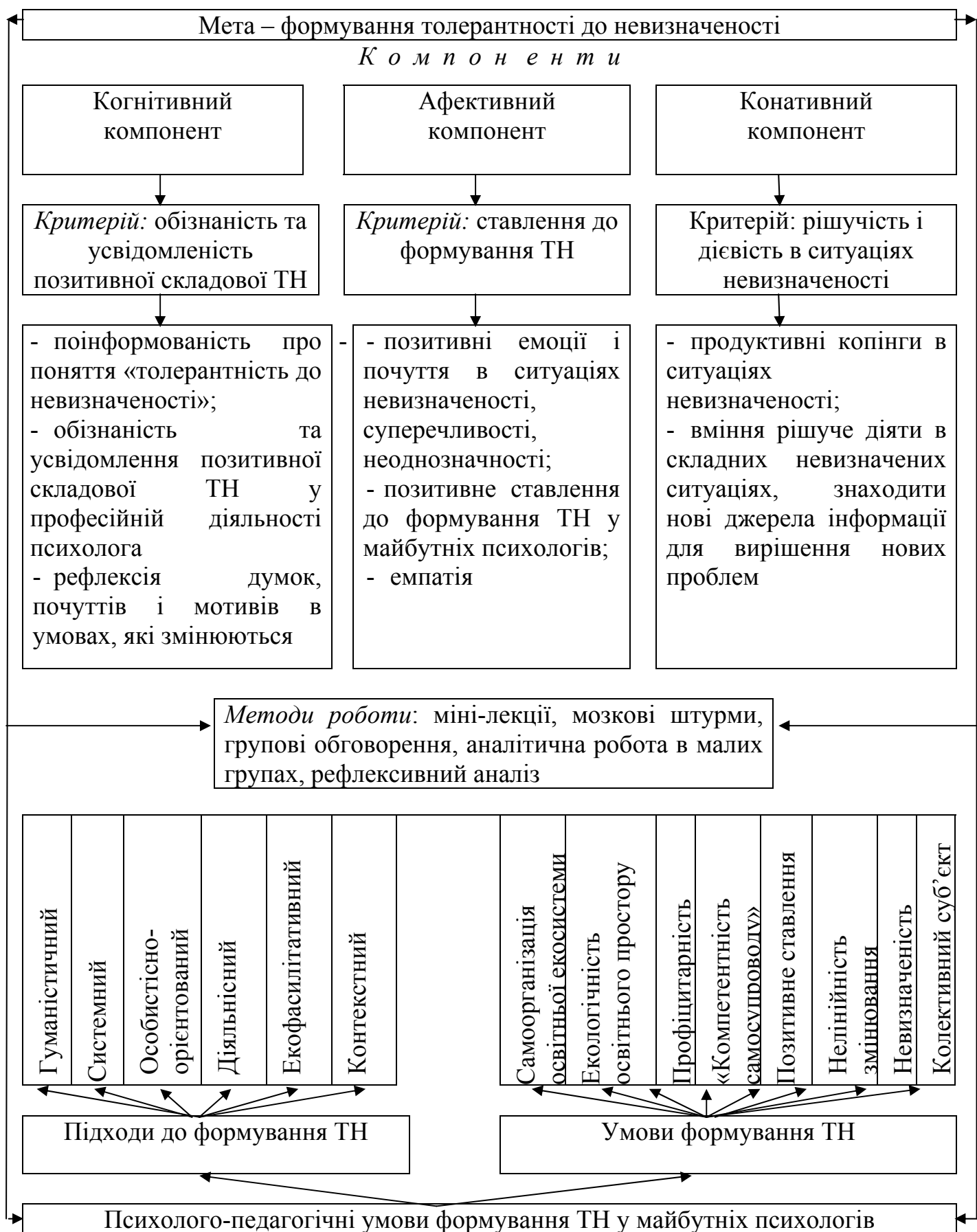

Рис. 1. Модель формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів

Трикомпонентна структура, *психолого-педагогічні підходи*: гуманістичний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, екофасилітативний, контекстний; *психологічні умови*: самоорганізація освітньої екосистеми, екологічність освітнього простору; профіцитарність, «компетентність самосупроводу», позитивне (екологічне) ставлення до майбутніх психологів; принципи: нелінійності змінювання («порядок через хаос»), невизначеності, колективного суб'єкта; *методи роботи*: міні-лекції, мозкові штурми, групові обговорення, аналітична робота в малих групах, рефлексивний аналіз, спрямовано на мету – сформованість ТН у майбутніх психологів.

Узагальнення результатів наукового пошуку дало можливість покласти їх в основу емпіричного дослідження психологічних умов формування ТН у майбутніх психологів.

У другому розділі «Емпіричне дослідження рівнів, компонентів і чинників формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів» відповідно до визначеної моделі, розроблено методичну базу, наведено та проаналізовано результати констатувального етапу емпіричного дослідження.

У дослідженні взяли участь 282 майбутніх психологи - студенти психологічних факультетів ЗВО, які були розподілені на групи за соціально-демографічними (стать, вік), навчально-професійними (освіта, курс, форма навчання, наявність стажу трудової діяльності, планування працювати психологом) характеристиками.

За результатами аналізу емпіричних даних констатовано, що переважна більшість досліджуваних мають низький і середній рівні сформованості кожного компонента, що свідчить по-перше, про недостатню обізнаність та усвідомленість позитивної складової невизначеності, особливості формування ТН, наявність негативного ставлення до ситуацій невизначеності, недостатню здатність продуктивно діяти в таких ситуаціях, по-друге, за цим стоїть, на наш погляд, певна закономірність, за якою ТН має доцільний антиномічний (діалектичний) характер, згідно з яким майбутнім психологам необхідні як низький, так і високий рівень сформованості ТН (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні сформованості компонентів ТН у майбутніх психологів

Компоненти	Рівні сформованості (кількість досліджуваних, %)		
	низький	середній	високий
когнітивний	42,6	51,4	6
афективний	49,3	48,9	1,8
конативний	10,6	88,7	0,7

Так, визначено недостатній рівень сформованості *когнітивного компонента ТН* у майбутніх психологів: 42,6% досліджуваних мають низький, 51,4% середній і 6% високий рівень. Переважна частина досліджуваних характеризується недостатньо сформованими знаннями щодо ТН та її формування, не завжди

усвідомлюють її позитивну складову в професійній діяльності психолога і тільки незначна частина майбутніх психологів достатньо обізнані у важливих аспектах проблематики формування ТН, оцінюють невизначені ситуації як бажані, вбачають в них можливості для професійного зростання.

Щодо *афективного компонента ТН* виявлено, 1,8% досліджуваних мають високий його рівень, вони позитивно оцінюють ситуації невизначеності, схвалюють необхідність формування ТН, вказують на підвищений життєвий тонус в ситуаціях неоднозначності, мають високі показники щодо розуміння емоційного стану іншої людини завдяки співпереживанню, проникненню в його суб'єктивний світ; середній рівень сформованості даного компонента отримали 48,9% і низький - 49,3% досліджуваних.

Деякі інші показники отримано відносно *конативного компонента ТН*: високий рівень має найменша частина досліджуваних (0,7%), середній – у переважній частині досліджуваних (88,7%) і 10,6% досліджуваних мають низький рівень. Такі дані різко відрізняються в проявах від когнітивного та афективного компонентів саме тим, що міні- та макси-толерантність різко знижуються у практичній складовій, зростає майже вдвічі прояв оптитолерантності (середній рівень). З одного боку, можна говорити про недостатньо сформовану здатність рішуче діяти в складних, невизначених ситуаціях, з іншого - про оптимальний рівень ТН як певної норми діяльності пов'язаної з невизначеністю в соціальних процесах. Але це потребує додаткового дослідження.

Також виявлено факти щодо рівнів сформованості продуктивного (пильність) і непродуктивного (уникнення, прокрастинація, надмірна пильність) копінгів в ситуаціях прийняття рішень: більша частина майбутніх психологів мають високі і середні показники як продуктивного так і непродуктивного копінгів, на низькому рівні досліджувані відсутні, що вказує на суб'єктивність та амбівалентність репертуару дій у невизначених ситуаціях та можливо доцільність їх використання, залежно від ситуації (рис. 2).

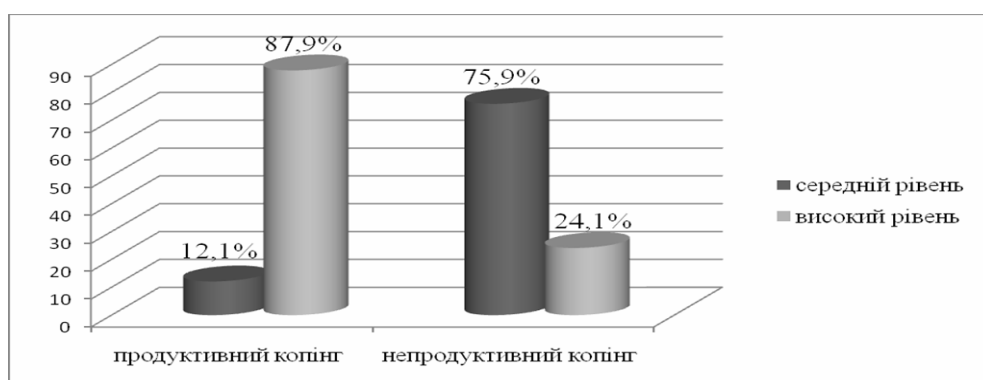

Рис. 2. Рівні продуктивного і непродуктивного копінгів майбутніх психологів у ситуаціях прийняття рішень в умовах невизначеності

Установлено, що майбутнім психологам притаманні, з одного боку, позитивне прийняття мінливості і невизначеності, гнучкі стратегії прийняття рішень в невизначених ситуаціях, а з іншого - некритичне прийняття плану своїх дій,

перекладання відповідальності на інших, надмірна раціоналізація в ситуаціях невизначеності, імпульсивність прийняття рішень. І тільки 12,1% досліджуваних приймають переважно раціональні рішення і гнучкі стратегії дій в умовах невизначеності, що потребує більш детального дослідження даної проблеми.

Узагальнення отриманих даних дає змогу визначити загальний рівень сформованості ТН (за авторською моделлю) у майбутніх психологів: 31,2% мають низький рівень, 68,4% – середній і 0,4% - високий. Тоді як встановлений загальний показник сформованості ТН за допомогою стандартизованих методик виглядає таким чином: низький рівень мають 26,3% досліджуваних, 73% - середній і 0,7 - високий. Відсутність статистично значущих відмінностей між цими двома показниками ($p \leq 0,2$) дає підстави говорити про ефективність розробленої методичної бази дослідження, та поглиблення уявлення про складові компонентів формування ТН.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено: перехід на наступні етапи навчання позитивно впливає на формування *когнітивного, афективного, конативного* компонентів ТН ($p \leq 0,01$). Наявність стажу трудової діяльності позитивно впливає на формування *когнітивного* ($p \leq 0,05$) і *афективного* ($p \leq 0,01$) компонентів ТН. Планування працювати психологом у майбутньому позитивно впливає на формування *когнітивного* ($p \leq 0,05$), *афективного* і *конативного* ($p \leq 0,01$) компонентів ТН. Збільшення віку досліджуваних позитивно впливає на формування *афективного* і *конативного* компонентів ТН ($p \leq 0,01$). Це дає підстави для ствердження, що дорослішання, навчання і планування працювати психологом є чинниками формування когнітивного, афективного і конативного компонентів ТН. Наявність тільки стажу трудової діяльності без життєвого і професійного досвіду не формує конативний компонент ТН.

Таким чином, за результатами констатувального етапу емпіричного дослідження встановлено можливість використання трикомпонентної структури (когнітивний, афективний, конативний) формування ТН у майбутніх психологів.

У третьому розділі **«Розробка та апробація програми формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів»** висвітлено загальну стратегію формування експерименту, викладено завдання й загальні принципи його організації, визначено психологічні умови формування ТН і представлено опис програми формування ТН у майбутніх психологів, наведено аналіз її ефективності.

Мета програми «Формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів» полягала у висвітленні психологічних особливостей формування ТН у майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Для реалізації даної мети було здійснено формувальний вплив на структуру когнітивного, афективного та конативного компонентів ТН, шляхом: формування уявлень про поняття «толерантність до невизначеності», «інтолерантність до невизначеності»; підвищення рівня обізнаності про ознаки, що підтверджують сформованість ТН; ознайомлення з психологічними умовами формування ТН у майбутніх психологів; оволодіння методами діагностики рівнів сформованості ТН; формування позитивного ставлення до ТН; формування вміння діяти в складних ситуаціях, звертатися до нових джерел інформації для вирішення нових проблем. Тривалість

програми становить 54 акад. год., з яких 36 год. - аудиторних занять (6 тренінгових сесій по 6 годин на кожну), 2 акад. год. – вступ до тренінгу, 2 акад. год. – завершення тренінгу та 14 год. – самостійної роботи (для виконання творчих завдань).

Кожна тренінгова сесія складалася з таких блоків: інформаційній, діагностичній, праксеологічній, акмеологічній. *Інформаційний блок* передбачав актуалізацію і закріплення установки майбутніх психологів на формування здатності толерантного ставлення до ситуацій невизначеності в професійній діяльності. *Діагностичний блок* дає можливість визначити вихідний рівень сформованості когнітивного, афективного і конативного компонентів ТН у майбутніх психологів. *Праксеологічний блок* спрямований на формування ТН у майбутніх психологів як важливого чинника їхнього професійного становлення. *Акмеологічний блок* мав на меті закріплення і розвиток конструктивних особистісних новоутворень як складових психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної діяльності. Перше та останнє заняття мали логічні початок та завершення усього циклу програми і передбачали обговорення отриманої інформації та рефлексивний аналіз. Між всіма тренінговими сесіями майбутнім психологам було запропоновано творчі завдання. У процесі реалізації програми було передбачено створення таких психологічних умов формування ТН, що сприяли рефлексивному осмисленню та усвідомленню майбутніми психологами своїх знань, емоційного ставлення та поведінки в ситуаціях невизначеності.

Застосовано перелік таких *видів роботи*: 1) аналіз власного ставлення до ТН, ІТН, психологічних умов формування ТН у майбутніх психологів; 2) аналіз протоколів консультативних сесій, аналіз самостійного освоєння освітнього простору, аналіз стимульних текстів для індивідуальної і групової роботи та екопсихологічних голограм (П. Лушин); 3) аналіз учасниками програми власних ситуацій невизначеності як в навчальній, так і трудовій діяльності з відтворенням власного способу вирішення таких ситуацій, з обговоренням можливостей ТН як фактора професійного розвитку майбутніх психологів; 4) моделювання способів вирішення складних, стресових, невизначених ситуацій в професійній діяльності психологів; 5) індивідуальне консультування учасників тренінгових сесій за їх запитом з означеної проблеми; 6) інтерактивні техніки: криголами, міні-лекції, групові дискусії з означеної проблеми, мозкові штурми, метод незакінчених речень, домашні завдання, мультимедійні презентації, аналітична робота в малих групах.

Формувальний експеримент тривав протягом 2016 – 2017 рр. на базі Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». У формувальному експерименті брали участь 51 майбутній психолог, які були поділені на 2 групи, одна з яких склала експериментальну групу, а друга – контрольну.

У результаті порівняльного аналізу першого (до формувального експерименту) та другого (після формувального експерименту) зрізів в експериментальній групі зафіксована статистично значуща позитивна динаміка сформованості когнітивного ($p \leq 0,001$), афективного та конативного ($p \leq 0,05$) компонентів ТН у майбутніх психологів (табл. 2).

Рівні сформованості компонентів ТН у майбутніх психологів до та після формувального експерименту

Компоненти формування ТН	Рівні сформованості компонентів	Експериментальна група (n = 26)		Контрольна група (n = 25)	
		групи досліджуваних, %			
		1 зріз	2 зріз	1 зріз	2 зріз
Когнітивний	низький	42,3	11,5**	40	40
	середній	53,8	65,4**	52	56
	високий	3,8	23,1**	8	4
Афективний	низький	46,2	26,9*	48	44
	середній	50	53,8*	48	48
	високий	3,8	19,2*	4	8
Конативний	низький	11,5	3,8*	12	8
	середній	84,6	80,8	84	88
	високий	3,8	15,4*	4	4
<i>Загальний показник формування ТН</i>	низький	30,8	7,7**	32	28
	середній	65,4	80,8*	68	68
	високий	3,8	11,5**	0	4

Примітка: статистична значущість на рівні * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Також, як зазначено в табл. 2, за результатами порівняльного аналізу до та після формувального експерименту загального показника формування ТН (авторська модель) відзначається позитивна динаміка тільки в експериментальній групі: відбулося зменшення кількості досліджуваних із низьким (з 30,8% до 7,7%) рівнем сформованості ТН за рахунок збільшення кількості досліджуваних з середнім (з 65,4% до 80,8%) і високим (з 3,8% до 11,5%) рівнем. Тобто аналіз результатів формувального експерименту свідчить про «нормалізацію» проявів крайніх і середньої тенденцій формування ТН.

Щодо контрольної групи за результатами першого та другого зрізів констатовано незначну розбіжність між даними, яка не є статистично значущою й у цілому не змінює ситуацію щодо рівнів формування ТН. Так, в даній групі низький рівень сформованості ТН до і після експерименту виявили 32% і 28%, середній – 68% (без змін), високий – 4% (після експерименту), що засвідчує практично незмінність даних показників.

Отже, за спеціально створених психологічних умов реалізована в експериментальній групі програма сприяла формуванню ТН у майбутніх психологів.

ВИСНОВКИ

Теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми формування ТН у майбутніх психологів в процесі професійної підготовки, обґрунтування психологічних умов формування ТН, емпіричне дослідження зазначеної проблеми

та апробація розробленої програми формування цієї здатності дають підстави для таких висновків:

1. Здійснений теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дав змогу визначити основні підходи дослідження ТН та особливості її формування; сформувані цілісне уявлення про сутність ТН майбутніх психологів. Встановлено, що даний феномен розглядають з позицій різних теоретичних конструктів: як рису особистості, як соціально-психологічну установку, як когнітивно-перцептивне утворення, як здатність особистості, як культурну складову, як множинність реакцій на невизначені ситуації, як характеристику індивідуальної саморегуляції особистості в невизначених ситуаціях, що і зумовлює проблему її формування.

Обґрунтовано, що *формування ТН* – являє собою процес змін особистості на когнітивному, емоційному і поведінковому рівнях, внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх факторів невизначеності, в результаті чого формується здатність не тільки витримувати напругу в ситуаціях невизначеності, а й продуктивно діяти і знаходити варіанти вирішення таких ситуацій.

2. Проаналізовано, що невизначеність представлена різноманітними категоріями, що вказує на складність даного феномена та розглядається в негативному аспекті як проблема ліквідації самої невизначеності і в позитивному – у зв'язку з реалізацією різноманітних можливостей, що збагачує дійсність. З'ясовано, що ставлення особистості до невизначеності може бути як толерантне, так і інтолерантне. Крім того, невизначеність можливо не тільки долати, толерувати, але й стимулювати її появу, з метою реалізації нових, різноманітних можливостей.

Виділені типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів-теоретиків/дослідників залежно від здібностей до наукової діяльності і практичних психологів залежно від видів діяльності, супроводжуються когнітивним осмисленням, емоційним переживанням, віднаходженням продуктивних шляхів вирішення проблеми. Встановлено, що за джерелом виникнення ситуацій невизначеності в професійній діяльності психологів можна виділити як внутрішні так і зовнішні: внутрішні - пов'язані з внутрішніми протиріччями психолога; зовнішні - виникають при взаємодії з зовнішнім середовищем, яке характеризується динамічністю, мінливістю, непередбачуваністю.

3. Визначено психологічні умови формування ТН у майбутніх психологів: застосування слабоструктурованості та невизначеності освітнього простору; забезпечення рефлексивного осмислення та усвідомлення майбутніми психологами свого мислення, емоційного ставлення та поведінки в ситуаціях невизначеності, двозначності, множинності виборів; створення освітнього розвивального середовища, яке сприятиме формуванню власної професійної компетентності майбутніх психологів в невизначених ситуаціях; усвідомлення майбутніми психологами позитивної складової ТН; психологічна підготовка, спрямована на формування ТН (її компонентних складових: когнітивного, афективного, конативного) забезпечить здатність майбутніх психологів запровадити ТН в професійну діяльність. Психологічні умови екофасилітативного підходу: самоорганізація соціальної освітньої екосистеми; екологічність освітнього простору; профіцитарність; «компетентність самосупроводу»; абсолютне позитивне

(екологічне) ставлення до майбутніх психологів; принцип переходу – «порядок через хаос»; принцип невизначеності; принцип колективного суб'єкта як спільної групової ідентичності, взаємної залученості і розподіленої відповідальності. Методи роботи: міні-лекції, мозкові штурми, групові обговорення, аналітична робота в малих групах, рефлексивний аналіз.

Розроблена модель формування ТН у майбутніх психологів складається з трьох взаємопов'язаних структурних компонентів: когнітивного, афективного і конативного. Когнітивний компонент включає обізнаність та усвідомленість позитивної складової ТН, афективний – позитивне ставлення до формування ТН, конативний - рішучість і дієвість в ситуаціях невизначеності.

4. За результатами емпіричного дослідження констатовано недостатній рівень сформованості ТН у майбутніх психологів загалом і її окремих компонентів: низький рівень має третина досліджуваних, більше половини – середній рівень і менше одного процента – високий. Констатовано, що на формування загального показника ТН позитивно впливають: збільшення віку досліджуваних, перехід на вищий рівень освіти, що також є переходом на старші курси навчання, наявність стажу трудової діяльності, планування працювати в майбутньому психологом.

Встановлено, що на формування когнітивного компонента позитивно впливає рефлексивність та поінформованість про поняття ТН, ІТН, умови формування ТН; формування афективного компонента забезпечується позитивним ставленням до невизначеності; формуванню конативного компонента сприяє сміливість та адаптивність в ситуаціях невизначеності, двозначності, суб'єктивна раціональність. Констатовано позитивний вплив особистісної готовності до змін на формування у майбутніх психологів продуктивного копіngu в ситуаціях прийняття рішень, аналогічно і готовності ризикувати та діяти в ситуаціях невизначеності.

5. З метою формування ТН у майбутніх психологів було обґрунтовано, розроблено та апробовано у ході експериментальної роботи програму формування означеної здатності, яка містить форми і методи роботи інформаційного, діагностичного, праксеологічного, акмеологічного блоків кожної тренінгової сесії; домашні творчі завдання. Обґрунтовано, що для формування ТН у майбутніх психологів пріоритетними напрямками є: формування обізнаності та усвідомленості про поняття ТН і ІТН, розуміння сутності ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів, позитивне ставлення до формування ТН, рішучість та дієвість в ситуаціях невизначеності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективним уявляється виявлення психологічних особливостей, чинників, проявів та умов формування ТН на широкій вибірці. Становить інтерес дослідження готовності науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти до сприяння формуванню ТН у здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Хілько С. О. Модель формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. *Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / НАПН України ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти» ; голов. ред. В. В. Олійник ; редкол. О. Л. Ануфрієва [та ін.]. Київ : АТОПОЛ ГРУП, 2015. Вип. 15(28). С. 254-263.*

2. Хілько С. О. Основні підходи щодо розуміння проблеми формування толерантності до невизначеності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології. Сєвєродонецьк, 2015. Т. 3, № 3(38). С. 325-338.*

3. Хілько С. О. Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ: Ін-ут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2016. Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 45. С. 144-150.*

4. Хілько С. О. Методика дослідження особливостей формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. *Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / НАПН України ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти» ; голов. ред. В. В. Олійник ; редкол. О. Л. Ануфрієва [та ін.]. Київ : АТОПОЛ ГРУП, 2016. Вип. 2(31). С. 138–151. (Сер. «Соціальна та поведінкові науки»).*

5. Хілько С. О. Програма формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів та аналіз її ефективності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Т. 2, вип. 5. С. 114–119. (Сер. «Психологічні науки») (Index Copernicus)*

6. Хілько С. О. Психологічні кореляти формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України: Проблеми сучасної психології / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Вип. 38. С. 421–437. (ISSN 2227-6246) (Index Copernicus)*

7. Khilko S. O. Study of Future Psychologists' Tolerance to Uncertainty Maturity. *Science and Education. 2017. № 9. P. 59-67. (ISSN 2311-8466) (Web of Science, Index Copernicus)*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Хілько С. О. Актуальні питання готовності до діяльності майбутніх психологів в закладах загальної середньої освіти. *Управління інноваційним розвитком системи загальної середньої освіти в умовах соціально-економічних реформ: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, 25-26 лют., 2014 р.). Чернівці: Наші книги, 2014. 148 с. С. 123-124.*

9. Хілько С. О. Психолого-педагогічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали II-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 24-25 квіт. 2014 р.) / ред. кол.: Є. М. Потапчук (голов. ред.), О. В. Кулешова, Л. О. Подкоритова, В. К. Гаврилькевич,*

Л. Г. Параскевич; М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т, каф. практич. психол. та пед. Хмельницький: ХНУ, 2014. С. 160-162.

10. Хілько С. О. Толерантність до невизначеності як складова педагогічної майстерності викладача психології ВНЗ. *Розвиток та саморозвиток педагогічної майстерності у сучасному освітньому просторі: тези доп. Міжнар. форуму пед. майстерності (м. Полтава, 7-8 квіт. 2015 р.)*. Полтава: ФОП Гаража М. Ф., 2015. 160 с. С. 81-83.

11. Хілько С. О. Толерантність до невизначеності як складова професійної компетентності майбутнього психолога. *Психолого-педагогічні аспекти навчання дорослих в системі неперервної освіти: матеріали Міжнар. наук.-практич. Інтернет-конф. (22 жовт. 2015 р.)* / Білоцерків. ін-т неперер. проф. освіти. Біла Церква: БІНПО, 2015. 236 с. С. 104-109.

12. Хілько С. О. Формування фасилітаційної позиції майбутнього психолога в процесі навчання у ВНЗ. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій: матеріали I Міжнар. наук.-практич. конф. викладачів і аспірантів (30 берез. 2016 р., м. Київ)*. Київ: ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти», 2016. 373 с. С. 309-314. 1 електрон. опт. диск. URL: <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenc-30-03>

13. Хілько С. О. Внутрішні і зовнішні ситуації невизначеності у діяльності психологів. *Тези Всеукр. наук. практич. конф. «Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти» (м. Київ, 27 трав. 2016 р.)*. Київ: ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». 2016. 120 с. С. 113-115. URL: <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-cippo/vseukr-naukovo-praktichna-konferenc-27.05.16>

14. Хілько С. О. Показники обізнаності майбутніх психологів щодо формування толерантності до невизначеності. *Психолого-педагогічні аспекти навчання в системі неперервної освіти: матеріали II Міжнарод. наук.-практич. Інтернет-конф. (10 листоп. 2016 р.)* / Білоцерків. ін-т неперер. проф. освіти. Біла Церква: БІНПО, 2016. 176 с. С. 22-26.

15. Хілько С. О. Толерантність до невизначеності як чинник конкурентоздатності майбутніх психологів у сучасних умовах. *Конкурентологія та ринок праці: психологічні аспекти: тези I Міжнар. наук.-практич. конф. (8-9 груд., 2016 р., м. Київ)*. Київ: ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти», 2016. 93 с. С. 87-89. URL: <http://umo.edu.ua/konferenciji/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferencija-z-temi-konkurentologhija-ta-rinok-praci-psikhologhichni-aspekti>

16. Хілько С. О. Особливості формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів на засадах екофасилітативного підходу. *Матеріали Всеукр. наук. практич. конф. «Науково-методичні основи професійного розвитку керівних і педагогічних кадрів в умовах випереджувальної післядипломної освіти» (30-31 берез., 2017 р., м. Рівне)*. РОІППО; упоряд.: Антонюк Л. В., Волосюк А. А.; заг. ред. Черній А. Л. Рівне: РОІППО, 2017. 241 с. С. 226-227. URL: http://roippo.org.ua/upload/iblock/d82/pos_bnik-30_31.03.17.pdf

17. Хілько С. О. Толерантність до невизначеності психологів як показник їх професійної компетентності. *Підготовка керівних та педагогічних кадрів до*

реалізації Концепції Нової української школи: зб. ст. Всеукр. наук. практ. інтернет-конф. (6 квіт., 2017 р.). Харків: Харків. академія неперер. освіти, 2017. 252 с. С. 123-126. URL: http://conf-hano.at.ua/load/zbirniki/elektronnij_zbirnik_materialiv/4-1-0-680

18. Хілько С. О. Психологічний супровід формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. *Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: Історія, теорія, технології: матеріали II Всеукр. наук. практ. інтернет-конф. (28 квіт. 2017 р., м. Київ) / редкол.: В. В. Сидоренко, М. І. Скрипник, Я. Л. Швень. Київ: ЦППО, 2017. 424 с. С. 302-304.*

19. Хілько С. О. Показники сформованості толерантності до невизначеності, інтолерантності до невизначеності та міжособистісної інтолерантності до невизначеності у майбутніх психологів. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій: матер. II Міжнар. наук. практ. конф. (26–28 квіт. 2017 р., м. Київ, м. Суми). Київ: Навч.-наук. ін-т менедж. та психології ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». 2017. Ч. 1. С. 206-209. URL: <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp>*

20. Хілько С. О. Психолого-педагогічна екофасилітація як психологічна умова формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. *Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (26 трав. 2017 р., м. Київ). Київ: ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти», 2017. 144 с. С. 133–136. URL: <http://umo.edu.ua/konferenciji>*

21. Хілько С. О. Програма спецкурсу формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. *Психолого-педагогічне забезпечення громадської підтримки освітніх інновацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (1 листоп., 2017 р., м. Київ). Київ: ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти», Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України. 2018. 100 с. С. 88-90. URL: <http://umo.edu.ua/konferenciji-ta-seminari>*

22. Хілько С. О. Толерантність до невизначеності як фактор розвитку професійної кар'єри психологів в організації. *Організаційна та економічна психологія в Україні: сучасні проблеми та перспективи розвитку. Матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 квіт. 2018 р., м. Київ) / наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, М. С. Корольчука. Київ, 2018. 164 с. С. 57.*

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

23. Хілько С. О. Особливості формування фасилітаційної позиції майбутнього психолога в системі післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіта в Україні. 2016. № 1. С. 83-86.*

АНОТАЦІЇ

Хілько С. О. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – «Педагогічна та вікова психологія» - Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних умов формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

У дисертації уточнено поняття формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів; поглиблено уявлення про складові компонентів формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів; проаналізовано сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів, залежно від видів і напрямів; охарактеризовано внутрішні і зовнішні ситуації невизначеності, за джерелом їх виникнення. Визначено психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів та розроблено модель її формування.

Досліджено рівні (високий, середній, низький), соціально-демографічні і навчально-професійні чинники та психологічні кореляти формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів.

Обґрунтовано, розроблено й апробовано програму формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів та показано ефективність запропонованих психологічних умов її формування.

Ключові слова: толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, міжособистісна інтолерантність до невизначеності, екофасилітація, майбутні психологи, формування толерантності до невизначеності.

Хилько С. А. Психологические условия формирования толерантности к неопределенности у будущих психологов. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - «Педагогическая и возрастная психология» - Государственное высшее учебное заведение «Университет менеджмента образования» НАПН Украины, Киев, 2018.

Диссертация посвящена исследованию психологических условий формирования толерантности к неопределенности у будущих психологов.

В диссертации осуществлен теоретический анализ исследования проблемы в зарубежной и отечественной науке. Раскрыта сущность понятия формирования толерантности к неопределенности (ТН) у будущих психологов, которое характеризуется как процесс изменений личности на когнитивном, аффективном и конативном уровнях, при воздействии внешних и внутренних факторов неопределенности, в результате чего формируется способность не только выдерживать напряжение, но и продуктивно действовать, находить решения таких ситуаций. Проанализированы сущность и типы ситуаций неопределенности в профессиональной деятельности психологов в зависимости от видов и направлений; охарактеризованы внутренние и внешние ситуации неопределенности, по источнику их возникновения. Определены психологические условия формирования ТН у будущих психологов и разработана модель формирования ТН у будущих психологов, состоящая из трех взаимосвязанных структурных компонентов: когнитивного (осведомленность и осознанность положительной составляющей ТН), аффективного (положительное отношение к ее формированию) и конативного (решимость и действенность в ситуациях неопределенности).

Эмпирическим путем исследованы уровни (высокий, средний, низкий), социально-демографические (пол, возраст) и учебно-профессиональные (уровень образования, курс, форма обучения, наличие стажа трудовой деятельности, планирование работы по специальности) факторы формирования ТН у будущих психологов. Констатировано, что формированию ТН у будущих психологов способствуют: рефлексивность и осведомленность о понятиях «толерантность к неопределенности», «интолерантность к неопределенности», положительное отношение к неопределенности, смелость и адаптивность в ситуациях неопределенности, субъективная рациональность. Показано положительное влияние личностной готовности к изменениям на формирование у будущих психологов продуктивного копинга в ситуациях принятия решений, а также готовности рисковать и действовать в ситуациях неопределенности.

Обоснована, разработана и апробирована программа формирования ТН у будущих психологов и показана эффективность предложенных психологических условий ее формирования. Это позволяет рекомендовать программу преподавателям заведений высшего образования для повышения качества профессиональной подготовки будущих психологов и их повышения квалификации.

Ключевые слова: толерантность к неопределенности, интолерантность к неопределенности, межличностная интолерантность к неопределенности, экофасилитация, будущие психологи, формирование толерантности к неопределенности.

Khilko S. O. Psychological conditions for the development of ambiguity tolerance in future psychologists. - Qualification scientific work published as a manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Psychological Sciences in specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. - Educational-Scientific University of Education Management of National Academy of Educational Sciences of Ukraine. - Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to psychological conditions for future psychologists' ambiguity tolerance development.

The dissertation specifies the concept of ambiguity tolerance development in future psychologists, identifies the components of future psychologists' ambiguity tolerance development, analyzes the essence and types of ambiguous situations faced by psychologists of different specializations, characterizes the internal and external ambiguous situations as well as the source of their causes. The author discusses the psychological conditions for future psychologists' ambiguity tolerance development and proposes its model.

The author also analyzes the levels (high, medium and low), socio-demographic and educational-professional factors behind and psychological correlates of future psychologists' ambiguity tolerance development as well as proposes a future psychologists ambiguity tolerance development program, which has been shown to be highly effective.

Key words: ambiguity tolerance, ambiguity intolerance, interpersonal ambiguity intolerance, ecofacilitation, future psychologists, formation of ambiguity tolerance.

Підписано до друку 26.09.2018 р. Формат 60 x 84/16.
Папір офс. Гарнітура Times New Roman. Друк-різографія.
Ум.-друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 2609-1.

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві «ДКС центр»
Свідоцтво ДК № 3457 від 08.04.2009 р.
04073, м. Київ, Куренівський провулок, 17, т/ф (044) 537-14-34